

názory & vzdělávání

Wilfried
Martens Centre
for European Studies

Východ versus západ

Je zde opravdu něco jako evropská společnost?

Michael Benhamou (2019)

Abstrakt

EU a jejímu dělení na východ a západ bylo poslední dobou věnováno mnoho pozornosti. Zatímco se toho určití národní vůdci z obou stran snažili politicky využít, data vycházející z postojů veřejnosti v těchto dvou subregionech ukazují, že je celá záležitost mnohem komplexnější. Tento text analyzuje údaje z evropského průzkumu postoje veřejnosti k několika podstatným společenským otázkám. Analýza dochází k tomu, že se názory západoevropské a východoevropské populace v klíčových společenských problémech shodují a politika EU by tuto shodu měla reflektovat.

Klíčová slova evropské regiony – hodnoty – nacionalismus – náboženství – kulturní studia

názory & vzdělávání

Úvod

Titulky v médiích dokázaly za poslední desetiletí pokrýt řadu zásadních rozporů mezi východní a západní Evropou: klimatické změny, regulace žádostí o azyl, právní normy a mimo jiné i Rusko. Komentátoři také často věnovali pozornost diplomatickým taktikám uvnitř EU či kontroverzním prohlášením a krokům zvolených představitelů zemí, například Maďarska a Polska.¹

Pomineme-li sféru zákonodárců a politiků, kde přesně na této domnělé geografické linii stojí evropští občané? Existuje zde opravdu něco jako sjednocená evropská společnost, nebo nacionalisté správně upozorňují na nepřekonatelné kulturní bariéry, které stojí za každým napětím?

To, co se s pomocí dat z European Social Survey (ESS) snažím nastínit, je spíše kulturní konvergence. Ve skutečnosti si totiž východní a západní Evropané jdou naproti. Tato data celkově poukazují spíše na konsenzuální posun mezi všemi regiony než na nenapravitelné oddalování, které je tak často zobrazováno.

Akronym „EU“ bude ve všech navazujících analýzách a kalkulacích odkazovat na EU27, přičemž „Evropou“ bude myšlena EU27 a s ní spojené státy, tedy Spojené království, Island, Norsko, západní Balkán a Švýcarsko. Evropské subregiony rozdělujeme v tomto textu takto: „sever“ – Dánsko, Finsko, Irsko, Norsko a Švédsko; „západ“ – Rakousko, Belgie, Francie, Německo, Lucembursko, Nizozemsko, Švýcarsko a Spojené království; „východ“ – Bulharsko, Česko, Maďarsko, Estonsko, Lotyšsko, Litva, Polsko, Rumunsko a Slovensko; „jih“ označuje Kypr, Řecko, Itálii, Portugalsko a Španělsko.

¹ Podívejme se například na infografickou mapu zaměřenou na interakce politických lídrů napříč EU: A. Möller – N. Milan, „Can Slovakia and the Czech Republic Overcome Europe’s East–West Divide?“, European Council on Foreign Relations (11. 2. 2019), dostupné na https://www.ecfr.eu/article/commentary_can_slovakia_and_the_czech_republic_overcome_europes_east_west_d# 23. 9. 2019.

názory & vzdělávání

Negativní dopad rozvoje východní Evropy

To, že se východoevropské členské státy ekonomicky vyrovnaly těm západním, se pokládá za jeden z opomíjených a nepřivlastněných úspěchů EU. Ekonomické reformy od pádu Sovětského svazu a rozšíření EU z roku 2004 a 2007 do značné míry ukázaly potenciál východu. Když se podíváme na čísla Eurostatu ohledně vývoje hrubého domácího produktu (HDP) na obyvatele, přičemž průměr EU27 je nastaven na 100, můžeme pozorovat silný trend: průměrná hodnota východoevropských členských států vzrostla z průměrné hodnoty 67 v roce 2012 na 74 v roce 2018, a přispěla tak k vyrovnaní rozdílu, kdežto členské státy západní Evropy zaznamenaly lehký pokles, ze 124 (2012) na 119 (2018).² Aktivní ukazatele, jako je úroveň produktivity či dosažení vzdělání třetího stupně, poukazují na stejný konvergentní pohyb za stejné časové období.³

Za těmito počátečními čísly se ale skrývá mnoho nerovností. Státní experti tvrdí, že tyto ekonomické změny na východě zapříčinily destabilizační společenské efekty: vnitřní pracovní mobilita v EU způsobila odchod vzdělaných mladých lidí z jejich domovských států, kde mezitím narůstá teritoriální nerovnost a korupce.⁴ Toto přemísťování často nezastaví ani případná finanční podpora, která by kompenzovala demografickou a psychologickou váhu odchodu mladých lidí, převážně ve venkovských oblastech.

Populistická hnutí si vybuodovala protiargumenty, které jim získaly silnou skupinu voličů. Jejich vzkaz je v kostce asi následující: už se od západu nemáme co naučit, západ by měl vzhlížet k našemu životnímu stylu, místo toho jeho národy mizí pod rouškou multikulturalismu a pod otevřeností globálním šokům. Cestou od typického

² Lucembursko bylo ze západoevropského průměru vynecháno, jelikož by jeho příliš vysoký HDP na obyvatele mohl zkreslovat reálný stav bohatství západu. Bližší informace ohledně HDP na obyvatele uvádí Eurostat: „GDP per Capita in PPS“ (1 6. 2018), dostupné na <https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&pcode=tec00114&language=en> 20. 10. 2019. Pomocí těchto dat jsme vypočetli procentuální rozdíl mezi průměry EU27 v letech 2012 a 2018.

³ Více informací uvádí Eurostat: „Database“ (nedatováno), dostupné na <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database> 20. 10. 2019. Posuzovali jsme několik indikátorů, včetně dosaženého vzdělání třetího stupně ve věkové skupině 30–34 let a pracovní produktivity na zaměstnance a odpracované hodiny (EU27 = 100).

⁴ Více o této záležitosti: A. László, „Fifteen Years of Convergence“, Millennium, únor 2019, dostupné na <http://www.millenniumintezet.hu/2019/02/06/fifteen-years-of-convergence-east-west-imbalance-and-what-the-eu-should-do-about-it/> 15. 9. 2019.

sebevodceňování se někteří východoevropští lídři snaží přesvědčit své nejmladší voliče, že by měli přispět k novému, „neliberálnímu“ hnutí.⁵

Přesvědčila tato zpráva Východoevropany? Rozšířila se ještě dál? Od přelomu století se populistická hnutí ve východní Evropě viditelně rozrostla, než začala expandovat na jih a na západ.⁶ Jejich charakteristika a dynamika se liší stát od státu, ale západoevropský předpoklad, že radikální antievropskounijní politika může být lehce potlačena v „nerozvinutých“ příhraničních oblastech, ze kterých pramení⁷, je spíš povýšený a hlavně zavádějící.

Následující mapa (obr. 1) zachycuje rozdíl mezi pocitem přináležitosti obyvatel ke svému národu a k Evropě. Mapa demonstruje to, že výrazné rozdíly v hodnotách ve prospěch národních států nejsou nutně nalézány tam, kde by je mnozí očekávali. Zobrazení vyjadřující preferování občanů vlastního národa oproti Evropě⁸ utváří obloukovitý tvar, který prochází Německem, Belgií, Českem a Maďarskem a spojuje tak západ a východ. Jinými slovy, ve jmenovaných státech převládají nacionalistické nálady na úkor pouta k Evropě.⁹

Obr. 1: Vyjádření míry rozdílu mezi pocitem přináležitosti k vlastnímu národu a k Evropě

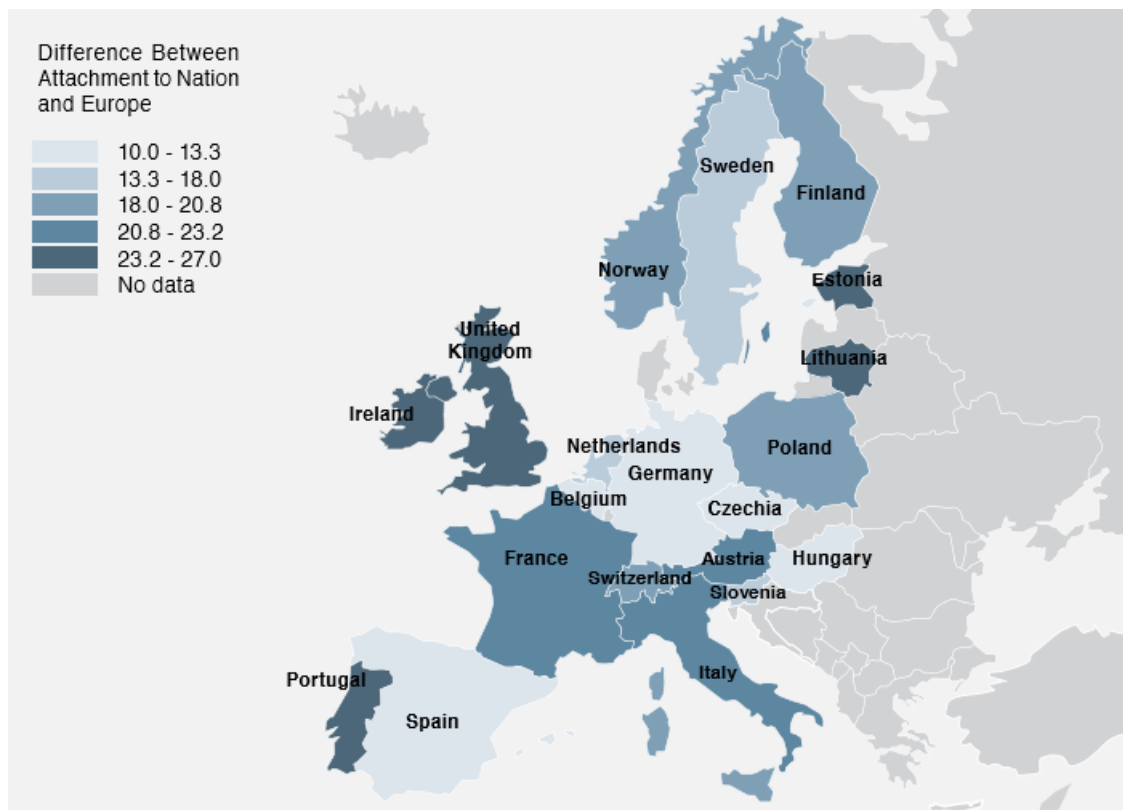
⁵ Velmi zajímavá analýza od I. Krastev – S. Holmes, ‚Explaining Eastern Europe: Imitations and Its Discontents‘, *Journal of Democracy* (2018), 117–28.

⁶ Pro lepší vizualizaci tohoto tématu: J. Henley, ‚How Populism Emerged as an Electoral Force in Europe‘, *The Guardian*, 20. 11. 2018, dostupné na <https://www.theguardian.com/world/ng-interactive/2018/nov/20/how-populism-emerged-as-electoral-force-in-europe> 15. 9. 2019; a A. Tartar, ‚How the Populist Right is Redrawing the Map of Europe‘, *Bloomberg*, 11. 12. 2017, dostupné na <https://www.bloomberg.com/graphics/2017-europe-populist-right/> 15. 9. 2019.

⁷ Jak západní elity opovrhují východem, přibližuje E. Kováts – K. Smejkalova, ‚The EU’s Ongoing East–West Divide‘, *International Politics and Society* (2019), dostupné na <https://www.ips-journal.eu/regions/europe/article/show/the-eus-ongoing-east-west-divide-3575/> 15. 9. 2019.

⁸ To může být odvozeno z obr. 1, kde je viditelný rozdíl o více než 18 bodů mezi jejich poutem k národu a poutem k Evropě.

⁹ Metodologická poznámka: pomocí dotazníkových dat ze zemí EU a zemí mimo EU bylo prvním krokem vypočítat hodnoty dvou měřících přináležitosti – jednak k národu, jednak k Evropě – a převést výstupy 0–10 do finální hodnoty 0–100. Jakmile byly tyto dvě hodnoty 0–100 získány, pokračovali jsme s následujícím odečítáním: „pouto k národu“ minus „pouto k Evropě“. Například pouto Maďarska k národu čítá vysoké hodnoty 83,65 bodu, ale jeho pouto k Evropě je také vysoké: 70,93 bodu (83,65 – 70,93 = 12,72). Hodnota pouta k národu ve Francii čítá 80,71 bodu a hodnota pouta k Evropě pouze 58,59 bodu (80,71 – 58,59 = 22,12).

Zdroj: Mapa vytvořena autorem. Data z: ESS Round 8: European Social Survey Round 8 Data (2016). Data file edition 2.1. NSD – Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC. doi:10.21338/NSDESS8-2016.

Je v Evropě kulturní konvergence?

Z těchto dat jen stěží poznáme, zda měli východoevropští politici přímý vliv na západní diskusi ohledně národa a na jejich rozhodovací procesy. Ačkoli bylo na populisty z východu i západu již poukázáno, prokázat sémiologickou či programovou spojitost mezi politickými stranami by bylo obtížné. To, čemu můžeme díky průzkumům ESS porozumět, je evoluce liberálních versus konzervativních postojů samotné veřejnosti EU.

Za pomoci těchto dat můžeme sledovat změny v kulturních reakcích mezi lety 2002 a 2016, což je velmi poučné, jelikož se v tomto časovém období odehrálo velké množství zásadních událostí: odmítnutí evropské ústavy; finanční krize z roku 2008; teroristické útoky v Paříži, Bruselu a Berlíně či migrace v létě roku 2015. Tyto události se každému vybaví jako zásadní pro formování EU. Box 2 obsahuje pět otázek vybraných na základě výzev, kterým se

názory & vzdělávání

v posledních 14 letech čelilo, zároveň v nich byla zohledněna politika identity, do které se populismus snaží vstupovat. U každé otázky je naším úmyslem zaměřit se na konzervativní postoje analýzou odpovědí:

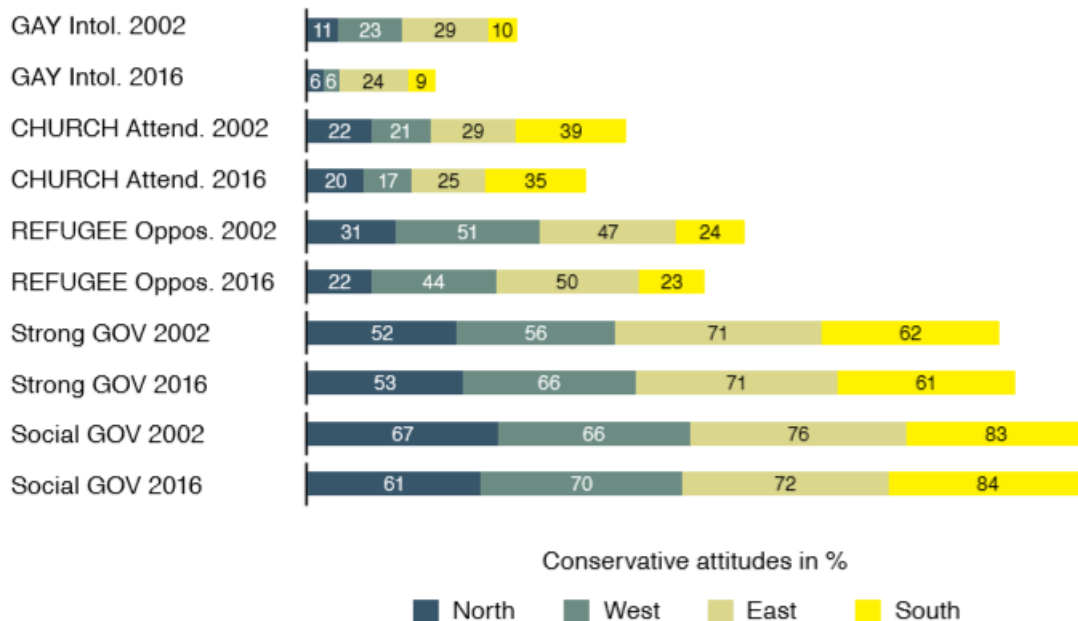
- většina respondentů odpověděla na otázku „Měli by homosexuálové mít možnost svobodně žít své životy podle vlastních představ?“ záporně (GAY Intol.);
- část respondentů na otázku „Jak často se účastníte náboženských bohoslužeb mimo zvláštních příležitostí?“ odpověděla „alespoň jednou či vícekrát měsíčně“ (CHURCH Attend.);
- část respondentů odpověděla na otázku „Měla by být vláda štedrá při posuzování žádostí o azyl? záporně“ (REFUGEE Oppos.);
- část respondentů odpověděla u otázky „Je důležité, aby byla vláda silná a zajišťovala bezpečnost?“ (Strong GOV) kladně;
- část respondentů odpověděla na otázku „Měla by vláda redukovat rozdíly v příjmech? kladně“ (Social GOV).

Nepodařilo se nám naleznout stejně stará data, která by se zaměřovala na podobně rozdělující témata, jako jsou klimatické změny, právní stát, podpora NATO či postoje k Rusku. Jak již bylo zmíněno v anotaci 1, Evropu jsme rozdělili do čtyř subregionů – sever, západ, východ a jih – namísto schematického dělení na východ a západ, ve kterém jsou často všechny státy mimo ty východní míchány dohromady.

Obr. 2: Kulturní konvergence napříč Evropou: regionální průměry

názory & vzdělávání

Zdroj: Data z ESS Round 1: European Social Survey Round 1 Data (2002). Data file edition 6.6. NSD – Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC. doi:10.21338/NSD-ESS1-2002; and ESS Round 8: European Social Survey Round 8 Data (2016). Data file edition 2.1. NSD – Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC. doi:10.21338/NSD-ESS8-2016.

Zaměříme-li se v obr. 2 na změny od roku 2002 do roku 2016, můžeme mezi našimi čtyřmi geografickými subregiony zpozorovat tři hlavní směry:

- paralelní regionální pokles v (ne)toleranci vůči homosexuálům a (b) pravidelné návštěvnosti kostelů;
- sbíhající se regionální trendy (západní Evropa dohání východ v jeho konzervativnějších¹⁰ postojích vůči vyžadování pozornosti vlády ohledně bezpečnosti a sociálního zabezpečení);

¹⁰ Sociální zabezpečení a jeho asociace s konzervativní pozicí je diskutabilní. Co to ale ospravedlňuje, je fakt, že tento vývoj představuje pohyb směrem od liberalismu, včetně ekonomického liberalismu, k pravicovým

názory & vzdělávání

- jasně rozbíhavý trend v postojích regionů vůči migrantům (odpor vůči žadatelům o azyl upadá ve všech evropských regionech mimo východ, kde v letech 2002–2016 vzrostl ze 47 % na 50 %).

platformám protekcionismu a sociálního zabezpečení. Jinými slovy, jedná se spíše o posun k protiliberální pravici než k socialistické levici.

Při porovnávání subregionů pro každé téma by se dalo vyzorovat, že hlavním specifikem se pro východní Evropu zdá být velká averze vůči homosexuálům: 24 % respondentů se v roce 2016 stavělo proti názoru, že by homosexuálové měli mít právo na svobodný život, kdežto stejný pohled sdílelo pouze 6 % obyvatel severozápadu a 9 % jihu. Odpovědi Východoevropanů byly i v jiných tématech mezi těmi nejkonzervativnějšími, ale spadají spíše k průměru EU. Pozornost si zaslouží ještě dva další vzorce:

- jižní Evropa překonala východní Evropu v poměrech pravidelné návštěvnosti kostelů a v poptávce po vyšším sociálním zabezpečení;
- východní a západní Evropa sdílí podobný názor ohledně odporu vůči žadatelům o azyl (50 % a 44 %), což kontrastuje s mnohem menším odmítáním na severu a na jihu (22 % – 23 %).

Důkladnější pohled na odchylky států nám na závěr odhalí mezi subregiony hluboké rozdíly. Náš pohled bude v následujících poznámkách v souladu s cílem našeho šetření limitován pouze na východní a západní subregiony:

- Někteří Východoevropané přijímají homosexuály, ale přijímání uprchlíků se jim protíví (Česko a Estonsko), zatímco jiní jsou nepřátelští vůči homosexuálům, ale s uprchlíky problém nemají (Litva). Tato polarizace je zřejmá: Poláci relativně přijímají obě skupiny (odpor k oběma skupinám je jen 20 %), kdežto maďarští respondenti jsou vůči oběma skupinám velmi vymezení (64 % vůči uprchlíkům, 40 % vůči homosexuálům).
- V západní Evropě se konsenzus mezi debatami a postoji hledá mnohem snáze, jelikož rozdíly mezi státy jsou podstatně nižší. Nejkonzervativnější názory mají skoro ve všem Rakušané. Jediná diskuse, která západ rozděluje, je diskuse ohledně uprchlíků: Francie, Švýcarsko a Spojené království se vůči žádostem o azyl jeví být štedřejší (pouze 25%–30% míra zamítnutí), zatímco Belgie, Německo a Nizozemsko jsou vůči vítání nových žadatelů o azyl nepřátelštější (50%–68% míra zamítnutí).
- Touha po silnější vládě je ve východní Evropě jediný bod konsenzu v celé věci (pozitivní odpovědi vůči „Social GOV“ a „Strong GOV“ spadají k průměru 70 % – 75 %). Naděje na silnější vládu jsou i v západní Evropě, ovšem v tomto ohledu jsou spojovány spíše s rostoucí mírou sociální spravedlnosti („Social GOV“) než s obavou bezpečnostního charakteru.

názory & vzdělávání

Mezi konvergencí se zdá, že každý subregion svádí vlastní „konzervativní“ boj: jižní Evropa je zřejmě více nábožensky založená a více dbá na ochranu blahobytu; západní Evropa se nyní více soustředí na bezpečnostní záležitosti – s tím, že sever s ní začíná souhlasit; východní Evropa zaujala postoj nejvíce vymezený vůči migraci a nahradila v této záležitosti západ.

Evropské postoje se celkově posunuly více ve prospěch jedinců a kladou větší nároky na daňové poplatníky. Evropané mnohem častěji přijímají ateismus, odlišnou sexuální orientaci a souhlasí s tím, že by vláda měla obecně do věcí více zasahovat. Definice Evropy jako emocionálního a demografického projektu ale vzbuzuje nesouhlas, jak ostatně ukazují rozdílné postoje občanů vůči žadatelům o azyl či jejich příslušnost k Evropě.

Shrnutí a doporučení

Tvrzení, že je východní Evropa pouze „nejtmavší kout kontinentu“¹¹, je chybné, jak ukazují čísla. Pomineme-li projevy a rozhodnutí politiků, můžeme si povšimnout, že východní Evropané konvergují zároveň s jinými subregiony. Přijali volný trh, vnitřní mobilitu v EU a podnikli kroky k přijetí homosexuálů, zatímco dechristianizace na východě postoupila stejně výrazně jako v ostatních částech Evropy.¹²

Tato kulturní symbióza se odehrává ve vhodném prostředí, jelikož ostatní evropské regiony čelí jiným výzvám velmi podobně – nerovnosti mezi venkovskými a městskými oblastmi, zranitelnosti vůči tržní konkurenci a vůli zachovávat křesťanské hodnoty uprostřed nezkroutné dechristianizace.

Po dvou dekádách adaptace a velmi nevyváženého a progresivního ekonomického pokroku se z východní Evropy namísto regionu závislého na dotacích stal region, který sebevědomě exportuje své politické alternativy. V Evropské radě má nyní 21% zastoupení, a je tedy logické, aby byly hlasy těchto států vyslyšeny. Západ oplývá řečmi o „rozdělení“ a „odloučení“ pokaždé, když východ vyjádří své obavy; a já jsem přesvědčen, že tyto reflexy často odráží tvrdohlavé volební výpočty z jistých liberálních či nacionálních kruhů, které nezvládají pochopit to, kolik společného mezi sebou mají.

¹¹ Joseph Conrad ve své knize *Heart of Darkness* (1899) pronesl tuto větu: Cílem bylo navodit představu o tom, jak Londýn vypadal v době Římské říše, když nebyl centrem pokroku.

¹² Viz Pew Research Center, 'Eastern and Western Europeans Differ on Matters of Religion, Views of Minorities, and Key Social Issues' (29. 10. 2018), dostupné na <https://www.pewforum.org/2018/10/29/eastern-and-western-europeans-differ-on-importance-of-religion-views-of-minorities-and-key-social-issues/> 21. 10. 2019.

názory & vzdělávání

Pomineme-li tento politizovaný rozruch, uvedu zde pro zlepšení západovýchodního vztahu jednoduchá doporučení, založená na popsané kulturní konvergenci:

- Podpořme politické lídry EU v tom, aby častěji komunikovali se svými východoevropskými protějšky. The European Council on Foreign Relations potvrdil, že představitelé ze severozápadní Evropy mají ve svých interakcích sklony k vynechávání těch, kdo jsou z východu či jihu, což může být z dlouhodobého hlediska škodlivé.¹³
- To samé platí i o akademické společnosti a široké veřejnosti, jejichž názory by mohly být prosazovány prostřednictvím nového víceletého finančního rámce na období 2021–2027.
- Očekávané škrtky v rozpočtu by měly být prováděny více politicky a více transparentně. V době psaní tohoto dokumentu, v září 2019, východní Evropa očekávala nižší financování, zatímco více prostředků bylo alokováno pro jih, a to kvůli vyrovnání rozdílů HDP na obyvatele. Tato rozhodnutí potřebují vysvětlení.
- Rozšíření západního Balkánu by nemělo kvůli obavám z volební matematiky trpět. Efektivita rozhodovacích procesů EU už nemůže být nadále používána jako výmluva: čísla podpořené argumenty ukázaly, že rozšíření o východ z roku 2004 a 2007 Brusel nezpomalila.¹⁴ Provokace ze strany východních představitelů či zastaralé kulturní stereotypy by neměly EU zastavit v cestě za jejími očividnými zájmy: sklizení ovoce nákladných snah o pacifikaci, které začaly v roce 1990 rozšířením pokusů o konsolidaci východního regionu, čímž byly geografickým a bezpečnostním stylem vyjasněny hranice Evropy.

Liberálové a konzervativci by měli být hrdí na tuto novou celoevropskou debatu ohledně kulturní identity kontinentu a přidružených regionů. Je načase zapojit všechny hráče a přitom se řídit principy právního státu a umožňovat tak Evropské unii, aby vystupovala jako celek, od Dublinu až po Sofii.

¹³ Möller – Milan, 'Can Slovakia and the Czech Republic Overcome Europe's East–West Divide?'

¹⁴ Viz D. Toshkov, 'There Is No Evidence of a Structural East–West Divide in the EU', LSE Europe blog, 30. 3. 2017, dostupné na <https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2017/03/30/no-evidence-east-west-divide-in-eu/> 22. 9. 2019.

názory & vzdělávání

O autorovi

Michael Benhamou je zakladatel ARON Praxis, poradenské společnosti, která se specializuje na datovou analytiku v evropských záležitostech. Dříve působil jako hostující lektor v Martens Centre, kde se zaměřoval na blízkovýchodní a evropskou obranu, což bylo pokračováním činnosti, již vykonával pro francouzské ozbrojené síly a NATO jako politický poradce v terénních operacích. Michael Benhamou je absolvent pařížské Sorbonny.

Poděkování

Wilfried Martens Centre for European Studies je politická instituce a think tank Evropské lidové strany (EPP), zaměřený na podporu křesťansko-demokratických, konzervativních a jim podobných politických hodnot.

Wilfried Martens Centre for European Studies
Rue du Commerce 20
Brussels, BE 1000

Editor: Federico Ottavio Reho, Strategic Coordinator and Research Officer
Externí editor: Communicative English bvba
Sazba: Victoria Agency

Překlad do českého jazyka: David Štěpán (ed. Ženíšek, Tungul)

Autor by rád poděkoval ESS za štědrost při poskytování dat a také Champ Libre za vizuální podporu.

Tato publikace obdržela finanční podporu od Evropského parlamentu.

Evropský parlament a Wilfried Martens Centre for European Studies nenesou žádnou zodpovědnost za fakta a názory vyjádřené v tomto textu.

Všechnu odpovědnost nese autor textu.